

Artur GRUSZCZAK 

Uniwersytet Jagielloński

artur.gruszczak@uj.edu.pl

PROTOKÓŁ WOJNY JAKO ELEMENT PROTOKOLARYZACJI BEZPIECZEŃSTWA

PRZYPADEK ROSYJSKIEJ AGRESJI ZBROJNEJ NA UKRAINĘ¹

ABSTRACT War Protocol as an Element of Security Protocolarization: The Case of the Russian Military Aggression against Ukraine

War protocol is a variant of security protocol: an innovative epistemological tool used to explain the complexity of social relations and the subjective-structural dependencies generated by interactions between social actors. It is particularly useful in security studies due to the value of heuristic explanation of decisions made in the face of an increasing threat or a sudden crisis. In this paper, security protocol will be discussed as war protocol and tested on the example of the Russian full-scale aggression against Ukraine. The hypothesis assumes that the war protocol proclaimed by V. Putin on February 24, 2022 and implemented by the Russian state apparatus was a heuristic tool encoding a chauvinistic, neo-imperialist and neo-colonial narrative in the form of a standardized message addressed domestically to atomized and manipulated recipients, as well as to a networked and globalized audience. The war protocol exposed force as the main object of reference, defined by triangulation of subjectivity, power and networking. The methodology used in the research presented in the paper explores an innovative theory of protocolization and its analytical and cognitive elements included in the concept of security protocol. The methods are based on a reflective research strategy implying a qualitative approach to the research.

Keywords: security, protocol, Russia, Ukraine, war

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, protokół, Rosja, Ukraina, wojna

¹ Publikacja powstała w wyniku badań sfinansowanych ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2021/43/B/HS5/02324.

WPROWADZENIE

Protokół wojny jest odmianą protokołu bezpieczeństwa będącego nowatorskim narzędziem epistemologicznym, które znajduje zastosowanie w szeroko rozumianych naukach społecznych do celów wyjaśniania złożoności stosunków społecznych oraz podmiotowo-strukturalnych zależności wytwarzanych na poziomie interakcji między aktorami społecznymi. Jest szczególnie przydatny w studiach nad bezpieczeństwem z uwagi na walor heurystycznego wyjaśniania decyzji podejmowanych w stanach rosnącego zagrożenia lub nagłego kryzysu. W niniejszym artykule protokół bezpieczeństwa zostanie skonfigurowany jako protokół wojny w ramach teorii protokularyzacji i przetestowany na przykładzie rosyjskiej agresji zbrojnej na Ukrainę podjętej 24 lutego 2022 roku.

W tym artykule Rosja traktowana jest jako wielopoziomowy system sieciowy, podtrzymywany przez aparat ułatwiający tworzenie zhierarchizowanych struktur władzy oraz narzucający logikę regulującą przepływy kluczowych form kapitału (politycznego, materialnego, społecznego i ludzkiego) w obrębie tego systemu. W tym kontekście bezpieczeństwo ontologiczne² Rosji zostało uformowane i zamknięte w wielopoziomowej sieciowej konfiguracji, obejmującej w szczególności: skoncentrowaną i spersonalizowaną dystrybucję ograniczonych zasobów (takich jak władza, bogactwo materialne, prestiż i przywileje), autorytarną kontrolę nad strukturami społecznymi i sieciami społecznościowymi, dominację kompleksu przemysłowo-wojskowo-agenturalnego oraz ofensywną politykę zagraniczną wykorzystującą rozległe sieci wpływu. Bezpieczeństwo epistemologiczne³ Rosji, odzwierciedlające tożsamość narodową ukształtowaną w czasach posowieckich, opiera się na (neo)imperialistycznej zarożumiałości, tolerancji despotycznych ciągów przywódców, nacjonalizmie (graniczącym z szowinizmem), afirmacji przemocy (zwłaszcza siły militarnej) i gotowości jej zastosowania w różnych formach (przymus, groźba, ingerencja, interwencja, agresja).

Hipoteza postawiona w tym artykule zakłada, że protokół wojny proklamowany przez Władimira Władimirowicza Putina 24 lutego 2022 roku i wdrożony przez rosyjski państwowy aparat przemocy był narzędziem heurystycznym kodującym szowinistyczną, neoimperialną i neokolonialną narrację w formie ustandaryzowanego przekazu skierowanego zarówno do zatomizowanego i zmanipulowanego odbiorcy

² Klasyczna definicja bezpieczeństwa ontologicznego autorstwa Anthony'ego Giddensa akcentuje „bycie w świecie”, oparte na poczuciu trwania i porządku zdarzeń, w tym tych, które wykraczają poza obszar bezpośredniego doświadczenia jednostki. Zob. A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2002. Definicje i konceptualizacje tego pojęcia w: T. Pawłuszko, *Bezpieczeństwo ontologiczne państwa. Koncepcja i zastosowanie*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2018, nr 15, s. 235-252.

³ Bezpieczeństwo epistemologiczne definiowane jest – w ślad za Adlerem – jako nadawanie sensu rzeczywistości w oparciu o wiarygodną współdzieloną wiedzę. Zob. E. Adler, *World Ordering: A Social Theory of Cognitive Evolution*, Cambridge 2019. Por. E. Adler, A. Drieschova, *The Epistemological Challenge of Truth Subversion to the Liberal International Order*, „International Organization” 2021, vol. 75, no. 2, s. 360.

wewnętrznego, jak i do usieciowionej i zglobalizowanej publiczności. Protokół wojny eksponował siłę jako klucz kodujący przekaz komunikujący problem bezpieczeństwa występujący w wymiarach podmiotowości, władzy i usieciowienia. Opierając się na zmasowanej komunikacji strategicznej, kodyfikacji zasad stosowania przemocy, sprawczości aktanta (W.W. Putina) i synergii sieci powiązań międzynarodowych, rosyjski protokół wojny imitował protokoły bezpieczeństwa wdrażane przez Kreml od czasu przejścia władzy przez Putina.

Metodologia zastosowana w badaniach prezentowanych w referacie wykorzystuje nowatorską teorię protokularyzacji i jej elementy analityczno-poznawcze zawarte w koncepcji protokołu bezpieczeństwa. Metody badawcze opierają się na refleksyjnej strategii implikującej jakościowe podejście do przedmiotu badań. Analiza dyskursu, analiza jakościowa treści, analiza prawno-instytucjonalna, metoda historyczna i metoda sieciowa dominowały w zastosowanej strategii badawczej. Dla potrzeb analizy dyskursu i analizy jakościowej treści wykorzystano korpus tekstów, na który złożyły się źródła pierwotne (oficjalne wypowiedzi W.W. Putina, S. Ławrowa, N. Patruszewa, S. Szojgu pochodzące ze strony prezydenta Federacji Rosyjskiej [FR], Ministerstwa Spraw Zagranicznych FR, Ministerstwa Obrony FR; komunikaty i oświadczenia przedstawicieli władz FR; artykuły prasowe sygnowane przez przedstawicieli władz FR), a także wybrane rosyjskie czasopisma naukowe (takie jak: „Rosja w Globalnej Polityce”, „Życie Międzynarodowe”, „Myśl Wojskowa”, „Drogi do Pokoju i Bezpieczeństwa”) i czasopisma publicystyczne (jak np. „Kurier Wojskowo-Przemysłowy”, „Zwiadowca”)⁴. Analiza prawno-instytucjonalna, metoda historyczna i sieciowa wykorzystane zostały w badaniu i interpretacji literatury przedmiotu w języku polskim, rosyjskim i angielskim.

I. PROTOKÓŁ BEZPIECZEŃSTWA – ELEMENTY TEORII

Teorie bezpieczeństwa zajmują szeroką międzydyscyplinarną przestrzeń wkraczającą w obszary wiedzy o polityce, społeczeństwie, prawie, kulturze, gospodarce, środowisku naturalnym i wiele innych. Dzieje się tak z powodu wszechobecnej niepewności, która – w myśl reguł naukowości – utrudnia pełne i obiektywne poznanie na podstawie rozumowania i procesu poznawczego pozwalający na dotarcie do wiedzy (gr. *episteme*). Jest to szczególnie dotkliwe w przypadku nauk społecznych, a wiedza o bezpieczeństwie kumuluje się w tym obszarze, niezależnie od kwalifikacji dyscyplinarnej, gdzie demarkacja wiedzy uprawnomocnionej empirycznie i uzasadnionej logicznie oraz nie-wiedzy⁵ jest podporządkowana „szarej strefie”, w której zacierają się granice między prawdą a fałszem. Z tego względu budowanie teorii w odniesieniu do bezpieczeństwa implikuje rozliczne i nierzadko sprzeczne interpretacje, wynikające z krzyżowania się

⁴ Oryginalne nazwy: Россия в глобальной политике, Международная жизнь, Военная мысль, Пути к миру и безопасности, Военно-промышленный курьер, Разведчик.

⁵ W rozumieniu Simmelowskiego *Nichtwissen*, a więc „praktycznej ignorancji”, przydatnej do osiągania doraźnych celów. Zob. G. Simmel, *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Leipzig 1908, [online] <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/54620>, 4 X 2021.

przyjętych ram metodologicznych, założeń epistemologicznych i fundamentów ontologicznych. Dotychczasowe wysiłki badawcze nastawione na stworzenie „ogólnej” teorii bezpieczeństwa zasadniczo rozczarowują⁶.

Alternatywnym podejściem do „ogólnej teorii bezpieczeństwa” jest budowa teorii o charakterze przekrojowym (transwersalnym), łączącej poziomy analizy i właściwości obserwowanych zjawisk poddanych badaniu (postępowaniu poznawczemu). Teoria protokularyzacji jest nowym podejściem poznawczym⁷, oznaczającym ustanawianie i wprowadzanie skodyfikowanego systemu wartości, norm i reguł, które legitymizują i wyjaśniają formy, metody i środki standaryzujące funkcjonowanie systemów złożonych (takich chociażby jak państwo, społeczeństwo, Internet, komputerowy system operacyjny, klimat kuli ziemskiej).

Każda teoria jest redukcjonistyczna w odniesieniu do paradygmatu, w którym się lokuje, lub paradygmatów, które kontestuje. Nie inaczej jest w przypadku teorii protokularyzacji, która jest ujmowana w kategoriach racjonalnej odpowiedzi na rosnącą złożoność i nieokreśloność współczesnych zjawisk i procesów społecznych, kulturowych, ekonomicznych i politycznych, w których podmioty i struktury są determinowane przez dążenie do uniknięcia rozproszenia zasobów, barier komunikacyjnych oraz systemowej anarchizacji. Takie podejście przyjął amerykański kulturoznawca, filozof i informatyk Alexander R. Galloway, który w swej monografii *Protocol: How Control Exists After Decentralization*⁸ analizował protokoły jako systemy materialnej organizacji, które w obrębie rozproszonych sieci strukturyzują relacje, działania i zachowania zarówno podmiotów biologicznych, jak i maszyn (robotów) kierowanych przez algorytmy sztucznej inteligencji. Protokół w mniejszym stopniu dotyczy władzy, a bardziej kontroli (modulacji, dystrybucji, elastyczności). Relacja między protokołem a władzą zdeterminowana jest przez rozproszoną kontrolę w wielu wzajemnie powiązanych sieciach: im bardziej rozległa i zdecentralizowana architektura sieci, tym intensywniejsza kontrola „od wewnątrz”, umożliwiającą funkcjonowanie sieci poprzez zamknięcie luki złożoności pomiędzy aktorami a ich sieciowym środowiskiem organizacyjnym⁹.

W odniesieniu do bezpieczeństwa protokoły należy traktować jako względnie stabilne systemy normatywne, uzasadniające formy kontroli (w tym metody przymusu, a nawet przemocy) w złożonych systemach społeczno-politycznych, a także w stosunkach międzynarodowych. Wzorce kontroli są powiązane z formami rządzenia oraz praktykami zarządzania i sterowania w środowisku wzajemnie połączonych sieci. Stopień

⁶ Do nielicznych wyjątków należą następujące dzieła: D.A. Welch, *Security: A Philosophical Investigation*, Cambridge 2022; M. Bourne, *Understanding Security*, Basingstoke–New York 2014; K. Booth, N. Wheeler, *The Security Dilemma: Fear, Cooperation and Trust in World Politics*, Basingstoke–New York 2008.

⁷ Teoria protokularyzacji jest budowana w ramach projektu realizowanego w latach 2022–2025 dzięki grantowi Narodowego Centrum Nauki (konkurs OPUS-22) przez zespół kierowany przez Artura Gruszczaka. Zob. [online] https://projekty.ncn.gov.pl/index.php?projekt_id=539571, 25 IX 2024.

⁸ A.R. Galloway, *Protocol: How Control Exists After Decentralization*, Cambridge–London 2004.

⁹ Tenże, *Protocol*, „Theory, Culture & Society” 2006, vol. 23, no. 2-3, s. 319; tenże, E. Thacker, *The Exploit: A Theory of Networks*, Minneapolis–London 2007, s. 31.

złożoności tego środowiska jest zmienną krytyczną, ponieważ zasady tkwiące u podstaw logiki funkcjonowania systemów sieciowych muszą być jednoznaczne, racjonalne i zrozumiałe.

Protokoły odnoszą się do bezpieczeństwa jako procesu zarządzania niepewnością w warunkach osłabionych zdolności poznawczych i ograniczonej świadomości sytuacyjnej (wiedzy o rzeczywistości). Pozwalają opanować złożoną rzeczywistość, uporządkować ją, zmniejszyć skłonność do chaosu i radzić sobie z nieoznaczonością i płynnością środowiska bezpieczeństwa¹⁰. Protokół jest narzędziem regulacyjnym, ma cechy instrukcji, operuje zbiorem nakazów i zakazów, ma skutek stabilizacyjny i porządkujący. Ogranicza refleksywność, deliberację, niedecyzyjność. Skupia się na operacjonalizacji problemu przy pomocy prostych kodów i zrozumiałego przekazu. W tym sensie zastępuje rozbudowane systemy normatywne, kodeksy i kompleksowe regulacje, które wykazują skłonność do przeregulowania i nadmiernej normatywizacji. Protokół powstaje na gruncie determinizmu. W obliczu niepewności podejmujemy zracjonalizowane, schematyczne i celowe działania w celu ujęcia obserwowanych zjawisk i procesów w kategoriach celowości i mechaniki oraz postrzegania ich dynamiki jako prawidłowości wynikłych ze stałych związków przyczynowo-skutkowych.

Protokół może być traktowany jako narzędzie heurystyczne służące do najdoskonalszego przybliżenia do rozwiązania problemu, stosowane w systemie dowodzenia twierdzeń. Nie powinien jednak być pojmowany w takim ujęciu, które proponują Kahneman, Tversky i Slovic, a więc jako uproszczona, zazwyczaj intuicyjna i afektywna reakcja na zauważony problem prowadząca do najprostszej, stronnicej, ale i skutecznej reakcji¹¹. Bliżej mu do interpretacji Hertwiga i Hoffrage'a: heurystyki to strategie, które są pomocne w zachowaniu się w potencjalnie niebezpiecznych sytuacjach społecznych¹².

Na protokół bezpieczeństwa składają się następujące elementy:

1. Sprawca – jest to podmiot sprawczy, który aktywuje¹³ (lub proklamuje w przypadku aktora społecznego, indywidualnego lub zbiorowego) protokół bezpieczeństwa i nadaje mu ontologiczny wymiar wskutek aktu proklamacji jego zasadniczej treści ujętej w formie przekazu werbalnego. Wydanie protokołu jest równoznaczne z nadaniem mu racji bytu, zracjonalizowaniem jego założeń i przesłanek, jak również celów i efektów.
2. Przekaz (in)formatywny – ciąg treściowo-znaczeniowy kodujący problem bezpieczeństwa i kodyfikujący zasady, normy i reguły rozwiązania tego problemu. Przybiera postać proklamacji (odezwy, posłania, orędzia) zawierającej instrukcję

¹⁰ Zob. Z. Bauman, *Płynne czasy. Życie w epoce niepewności*, tłum. M. Żakowski, Warszawa 2007, s. 23-40; tenże, *Płynny lek*, tłum. J. Margański, Kraków 2008, s. 225-246.

¹¹ Zob. *Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases*, red. D. Kahneman, P. Slovic, A. Tversky, Cambridge 1982. Por. *Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment*, red. T. Gilovich, D. Griffin, D. Kahneman, Cambridge 2002.

¹² R. Hertwig, U. Hoffrage, *Simple Heuristics: The Foundations of Adaptive Social Behavior*, [w:] *Simple Heuristics in a Social World*, red. R. Hertwig, U. Hoffrage, Oxford 2013, s. 3.

¹³ W tym znaczeniu pełni rolę aktanta, tak jak to ujmuje teoria aktora-sieci. Zob. B. Latour, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford 2005, s. 54-55.

ustandaryzowanego i sekwencyjnego postępowania w procesie radzenia sobie z zaistniałym problemem.

3. Aparat – zespół powiązanych ze sobą podmiotów, organów funkcyjnych i instytucji wyposażonych w odpowiednie kompetencje i zdolności do działania w wyznaczonym środowisku bezpieczeństwa. Dysponuje infrastrukturą techniczno-organizacyjną umożliwiającą egzekwowanie protokołu zgodnie z przyjętymi założeniami (kodami źródłowymi), modulując przekaz formatywny oraz chroniąc go przed deformacjami lub przerwami w jego transmisji.
4. Platforma – jest to rama funkcjonalno-organizacyjna, w której działa protokół, określa główne wymiary jego wdrażania (kontekst kulturowy, wymiar fizyczny, przestrzeń informacyjno-komunikacyjna), wyznacza poziomy operacjonalizacji protokołu (np. poziom globalny, regionalny, lokalny) oraz wskazuje na główne sektory, w których jest egzekwowany (polityczny, gospodarczy, społeczny, kulturalny, religijny, wojskowy itd.).
5. Odbiorcy – to zbiór adresatów przekazu formatywnego, obejmujący zarówno docelową publiczność, jak i użytkowników końcowych oraz pośredników (odbiorco-nadawców, którzy weryfikują kody źródłowe i transmitują przekaz do użytkowników końcowych).
6. Obiekt odniesienia – dotyczy fizycznej lub symbolicznej reprezentacji protokołu i jego znaczeń (ujętych w kodach, narracji, symbolice, logice). Odpowiada na pytanie dotyczące ograniczeń lub środków towarzyszących wdrażaniu protokołu (np. wartości, norm nadrzędnych, nieoznaczoności zjawisk, chwiejności egzekutorów). Identyfikuje płaszczyznę odniesienia weryfikującą końcowy efekt działania protokołu, tj. sprzężenie między przekazem formatywnym a bezpieczeństwem ontologicznym.

II. PROTOKOŁY BEZPIECZEŃSTWA PUTINOWSKIEJ ROSJI

Protokularyzacja rosyjskiej pełnoskalowej inwazji zbrojnej na Ukrainę rozpoczętej 24 lutego 2022 roku opierała się na protokole wojny osadzonem w ustrojowo-instytucjonalnych strukturach przemocy państwowej oraz wzorcach osobowości autorytarnej W.W. Putina¹⁴. Protokół ten był umocowany na fundamencie neoimperialistycznej ofensywnej protokularyzacji bezpieczeństwa forsowanej przez Putina w polityce wobec Ukrainy po 2004 roku, wzmocnionej w okresie kilkunastu miesięcy poprzedzających rosyjską napaść z 2022 roku. Odzwierciedlał treść i logikę protokołów bezpieczeństwa wdrożonych przez reżim Putina przed pierwszym etapem agresji na Ukrainę (w 2014 roku), aktywnie strukturyzujących środowisko bezpieczeństwa Ukrainy i zapowiadających nadejście „ofensywnej samoobrony”.

¹⁴ Zob. V. Gel'man, *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Changes*, Pittsburgh 2015; V. Shlapentokh, A. Arutunyan, *Freedom, Repression, and Private Property in Russia*, Cambridge 2013; L. Shevtsova, *Interregnum: Russia between Past and Future*, Washington 2014.

Obejmując stery państwa rosyjskiego w 1999 roku¹⁵, Putin reaktywował neo-imperialny protokół bezpieczeństwa, którego głównym przesłaniem była odbudowa potęgi państwa rosyjskiego i wielkości narodu rosyjskiego w oparciu o stanowczość wspartą siłą, zastraszaniem oraz zręczną manipulacją opinii publicznej przy zastosowaniu sprawdzonych metod walki informacyjnej. W protokole tym zakodowano w uproszczony, a jednocześnie przekonujący i wiarygodny sposób, złożone problemy i wyzwania związane z konsolidacją władzy politycznej na terytorium Federacji Rosyjskiej, odbudową gospodarczą, modernizacją i rozwojem społecznym, sytuacją demograficzną, a także przeobrażeniami na arenie globalnej. W przekazie formatywnym zawarto dogmat mocarstwowości państwa rosyjskiego¹⁶, powstania i ekspansji ponadgranicznego „rosyjskiego świata” (*русский мир*)¹⁷, związaną z tym cywilizacyjną misję jednoczenia ziem ruskich opartą na wspólnocie wartości mających źródło w religii prawosławnej, a także niesłabnącą rolę potęgi militarnej, w szczególności potencjału broni nuklearnej. Bezpieczeństwo Rosji, zagrożonej przez inspirowane i szerzone przez USA i ich zachodnich sojuszników idee kosmopolityczne i liberalne, tak nośne na obszarach dawnego imperium sowieckiego, co widać było podczas „kolorowych rewolucji” początku XXI wieku, wymaga użycia aktywnych środków w całym spektrum ich działania: od sieci „agentów wpływów”, przez zmasowaną kampanię propagandową wykorzystującą media tradycyjne i elektroniczne, asertywną dyplomację, po ugruntowanie zależności ekonomicznych partnerów zagranicznych od rynku rosyjskiego, głównie w sektorach o strategicznym znaczeniu (energetyka, metale kolorowe, nawozy sztuczne).

Neoimperialny protokół odbudowy potęgi został rozwinięty i uzupełniony przez dwa kolejne protokoły bezpieczeństwa. Pierwszy z nich zakładał zdolność przełamywania ograniczeń i barier, które nakładały na kurczące się rosyjskie państwo i naród: globalizacja, modernizacja, postęp technologiczny, wielokulturowość oraz globalna współzależność¹⁸. Opierał się na rewizjonistycznej postawie wobec norm prawa międzynarodowego i zasad pokojowego współistnienia, eksponując pełną suwerenność państwa rosyjskiego, pozwalającą na prowadzenie polityki wewnętrznej i działalności międzynarodowej w sposób całkowicie swobodny i niezależny. Splatał się z postawą nacjonalistyczną, której wyrazem było założenie o nieograniczonej władzy Rosji i prawie

¹⁵ W przekonaniu autora powierzenie Putinowi funkcji premiera Federacji Rosyjskiej w dniu 9 sierpnia 1999 roku było aktem przekazania przez Borisa Jelcyna steru rządzenia państwem rosyjskim ówczesnemu szefowi Federalnej Służby Bezpieczeństwa i sekretarzowi kremlowskiej Rady Bezpieczeństwa. Obrazowy opis tego wydarzenia w: M. Gessen, *Putin. Człowiek bez twarzy*, Warszawa 2012.

¹⁶ Zob. J. Fiedorow, *Rosyjskie supermocarstwo: mity i rzeczywistość*, [w:] *Imperium Putina*, red. W. Konończuk, Warszawa 2007, s. 119-130.

¹⁷ Zob. interesujące rozważania Joachima Dieca: tenże, *Ideologiczne i doktrynalne podstawy rosyjskiej inwazji na Ukrainę*, [w:] *Inwazja Rosji na Ukrainę*, red. J. Diec, A. Jach, K. Pachucki-Włosek, Kraków 2023, s. 15-21. Por. O. Батанова, *Русский мир*, „Международная жизнь” [O. Batanova, *Russkij mir*, „Meždunarodnaâ žiznʹ”] 2008, № 11, [online] <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1606>, 20 XI 2023. Entopolityczny i kulturowo-językowy wymiar omówiono w: *Русский мир в меняющемся мире*, red. Г.А. Комарова, Москва [Russkij mir v meniaščemsâ mire, red. G.A. Komarova, Moskva] 2018.

¹⁸ Zob. A. Gruszcak, *Kilka uwag o strategicznym wymiarze wojny w Ukrainie*, [w:] *The War Must Go On. Dynamika wojny w Ukrainie i jej reperkusje dla bezpieczeństwa Polski*, red. A. Gruszcak, Kraków 2023, s. 15.

do czynienia wszystkiego, co służy jej interesom narodowym (zdefiniowanym arbitralnie przez W.W. Putina). Jego ideowym podłożem był rewizjonizm historyczny, karmiony traumatyczną porażką w wyczerpującej zimnowojennej konfrontacji z USA, skutkami rozpadu Związku Sowieckiego i poczuciem upokorzenia ze strony triumfującego liberalnego Zachodu. Robert Service określił ten stan jako *syndrom nie tylko postimperialny, ale również postsupremocarstwowy*¹⁹. Nostalgia za ZSRR²⁰ brała górę nad pamięcią historyczną o tragicznych doświadczeniach komunizmu i otwierała drogę do rozdwojonej narracji o czasach sowieckich, czego przykładem były rozbieżne interpretacje wypowiedzi Putina z kwietnia 2005 roku, w której określił upadek ZSRR mianem *największej geopolitycznej katastrofy [dwudziestego] stulecia*²¹.

Protokół ten na arenie międzynarodowej został wyartykułowany przez Putina na Konferencji Bezpieczeństwa w Monachium w 2007 roku i w pełni wdrożony w sierpniu 2008 roku w formie rosyjskiej inwazji wojskowej na Gruzję. Uległ replikacji w 2014 roku na Ukrainie, włączając do jego egzekwowania formy agresji, ekspansji terytorialnej i bezpośredniej ingerencji w wewnętrzne sprawy niepodległego państwa. Pogwałcenie podstawowych zasad współżycia międzynarodowego: nieagresji, poszanowania integralności terytorialnej i niezawisłości państw jako suwerennych podmiotów stosunków międzynarodowych spotkało się z anemiczną reakcją społeczności międzynarodowej, co utwierdziło Kreml w przekonaniu o skuteczności przemocy jako narzędzia wzmocnienia bezpieczeństwa ontologicznego Rosji. Działaniem towarzyszącym była rewizja światowego reżimu rozbrojeniowego, skutkująca złamaniem postanowień lub wystąpieniem z podstawowych porozumień zawartych pod koniec XX i na początku XXI w., takich jak INF, CTBT, nowy START oraz CFE²². Szło to w parze z podkreślaniem potęgi nuklearnej (zarówno w wymiarze strategicznym, jak i taktycznym), modernizacją i rozwojem środków przenoszenia głowic nuklearnych i ładunków konwencjonalnych, a także systemów obrony przed uderzeniem potencjalnego wroga.

¹⁹ R. Service, *Na Kremlu wieczna zima. Rosja za drugich rządów Putina*, tłum. J. Wołk-Laniewski, Kraków 2022, s. 60.

²⁰ W ślad za Svetlaną Boym można ją określić jako „nostalgię naprawczą” (*restorative nostalgia*), którą charakteryzuje *odrodzenie narodowe i nacjonalistyczne na całym świecie, która angażuje się w anty-modernistyczne tworzenie mitów historii poprzez powrót do symboli i mitów narodowych, a czasami poprzez wymianę teorii spiskowych*. Zob. S. Boym, *The Future of Nostalgia*, New York 2001, s. 41.

²¹ Putin w orędziu do połączonych izb parlamentu (Zgromadzenia Federalnego) Federacji Rosyjskiej oświadczył: *Przed wszystkim należy uznać, że upadek Związku Radzieckiego był największą katastrofą geopolityczną [XX] stulecia. Dla narodu rosyjskiego był to prawdziwy dramat. Dziesiątki milionów naszych współobywateli i rodaków znalazło się poza terytorium Rosji. Epidemia rozkładu rozprzestrzeniła się także na samą Rosję*. Zob. В.В. Путин, *Послание Федеральному Собранию Российской Федерации* [V.V. Putin, *Posłanie Federal-nomu Sobraniiu Rossijskoj Federacii*], 25.04.2005 r., [online] <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>, 14 II 2024.

²² INF (ang. *Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty*) to radziecko-amerykański układ o eliminacji rakiet pośredniego zasięgu zawarty w 1987 r. CTBT (ang. *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty*) to traktat o całkowitym zakazie prób z bronią jądrową przyjęty w 1996 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ. Nowy START oznacza traktat amerykańsko-rosyjski z 2010 r. o dalszej redukcji i ograniczeniu zbrojeń strategicznych. CFE (ang. *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe*) to traktat o konwencjonalnych siłach zbrojnych w Europie podpisany w 1990 r. przez państwa członkowskie Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO) i Układu Warszawskiego.

Drugi protokół pogłębiał wątki agresywności i anarchizacji areny międzynarodowej. Na podstawie doktryny „rosyjskiego świata” stanowił on, że bezpieczeństwo Rosji wymaga aktywnych działań poza granicami jej terytorium państwowego, zarówno na obszarach zamieszkałych przez Rosjan, jak i terenach o żywotnym znaczeniu dla interesu państwowego Federacji Rosyjskiej. W protokole tym akcentowano konieczność nowego spojrzenia na strukturę systemu światowego, posiłkując się popularną na Kremlu koncepcją neoeurazjyzmu Aleksandra Dugina²³, instrumentalnego traktowania prawa międzynarodowego oraz blokowania instytucji i mechanizmów zarządzania globalnego, przede wszystkim Organizacji Narodów Zjednoczonych²⁴. Ten protokół uzasadniał prawo Rosji do użycia wszelkich dostępnych środków w celu zagwarantowania bezpieczeństwa ontologicznego rosyjskiego państwa, narodu i przestrzeni etniczno-kulturowej bez względu na ich konsekwencje dla życia ludzkiego, ustroju politycznego, spójności społecznej i – co nie mniej ważne – dla pokoju i ładu międzynarodowego na zasadach zapisanych w prawie międzynarodowym.

III. ROSYJSKA AGRESJA NA UKRAINĘ W 2022 ROKU: PROTOKÓŁ WOJNY JAKO PROTOKÓŁ BEZPIECZEŃSTWA

Protokolaryzacja rosyjskiej inwazji wojskowej w 2022 roku oparta została na sile przesłania artykułowanego przez Putina, jego pozytywnym wydźwięku na arenie wewnętrznej i przekonaniu o uległości aktorów międzynarodowych obawiających się konfrontacji z nuklearnym mocarstwem. Protokół wojny zbudowany został na protokołach bezpieczeństwa²⁵ uchwalonych i wdrożonych przez reżim Putina przed 24 lutego 2022 roku. Wzmocniono radykalnie treści neoimperialne, rewizjonistyczne, agresywne i dehumanizacyjne, traktując je jako oczywisty element retoryki, a także jako kluczowe motywy narracji powielanej przez egzekutorów protokołu. Protokół wojny akcentował przemoc jako kluczowy obiekt odniesienia i reorganizował platformę jej proliferacji. Protokół został wdrożony w kilku etapach, opisanych poniżej.

1. Faza dojrzewania

Zakładając, że protokół wojny brał na cel Ukrainę, zatem skupiał się na negacji i destrukcji egzystencjalnych atrybutów podmiotowości i tożsamości tego państwa, faza

²³ Zob. A. Дугин, *Основы геополитики. Геополитическое будущее России* [A. Dugin, *Osnovy geopolitiki. Geopolitičeskoe budušie Rossii*], Moskwa 1997, roz. 6. Por. M. Laruelle, *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire*, Washington, D.C. 2008.

²⁴ Zob. M.H. Van Herpen, *Putin's Wars: The Rise of Russia's New Imperialism*, Lanham 2024.

²⁵ Protokół bezpieczeństwa służy ugruntowaniu bezpieczeństwa ontologicznego przez wzmocnienie bezpieczeństwa epistemologicznego w wyniku sformułowania przekazu kodującego problem bezpieczeństwa w formie nadającej sens decyzjom podjętym przez instytucje władzy i rozprowadzonym za pośrednictwem struktur sieciowych do szerokiego kręgu odbiorców (aparatu państwowego, organizacji społecznych, kościołów i związków wyznaniowych, obywateli). Protokół wojny opiera się na zastosowaniu przemocy jako kluczowego czynnika kodującego ontologię bezpieczeństwa i konstruującego świadomość bezpieczeństwa (z naciskiem na zagrożenia) w wymiarze epistemologicznym.

przygotowań do jego proklamacji była długa i bazowała na kluczowych elementach opisanych powyżej protokołów bezpieczeństwa wdrożonych po roku 2004. Ta data wiąże się jednoznacznie z „pomarańczową rewolucją” i fiaskiem polityki podporządkowania Ukrainy woli Kremla poprzez przeforsowanie promoskiewskiego kandydata na urząd prezydenta Ukrainy. Strategia stałej ingerencji w wewnętrzne sprawy Ukrainy poprzez intensywną kampanię propagandową i dezinformacyjną, presję ekonomiczną, gęste sieci rosyjskich wpływów oraz podburzanie rosyjskojęzycznej ludności zamieszkującej wschodnie obwody Ukrainy odzwierciedlała logikę protokularyzacji bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej w epoce W.W. Putina. Eksponowała neoimperialistyczne roszczenia Rosji, historycystyczną narrację narzuconą przez Putina, postawy nacjonalistyczne i szowinistyczne w rosyjskim społeczeństwie, a także postkolonialny antyzachodni dyskurs skierowany do szerokiego odbiorcy globalnego²⁶.

Wojownicza treść przyjętego zestawu kodów kulturowych, symboli i standardów operacyjnych miała swoje źródło w dokonanej przez Putina reinterpretacji historii Ukrainy, jej stosunków z Rosją i innymi krajami sąsiadującymi, a także współczesnej ukraińskiej polityki, gospodarki i społeczeństwa. Jej kwintesencja zawarta została w szeroko nagłośnionym artykule opublikowanym przez prezydenta FR w lipcu 2021 roku²⁷. Rosyjski przywódca nie tylko kwestionował tożsamość, suwerenność i zdolność rządzenia Ukrainy, ale także wysuwał bezpośrednie oskarżenia pod adresem władz ukraińskich o realizację „projektu antyrosyjskiego”, którego celem jest *utworzenie czystego etnicznie państwa ukraińskiego, agresywnego wobec Rosji, [...] porównywalne w skutkach z użyciem broni masowego rażenia*. Ponadto twierdził, że cała państwowość ukraińska zbudowana jest wyłącznie na idei nienawiści i gniewu wobec Rosji. Znajduje to odzwierciedlenie w dyskryminacji Rosjan w Donbasie, którym *grozi się czystkami etnicznymi i użyciem siły militarnej*²⁸.

Kolejne enuncjacje Putina ugruntowały najważniejsze treści ujęte w artykule *O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców*.

2. Proklamacja

Powszechnie przyjmuje się, że Władimir Putin jako prezydent Federacji Rosyjskiej i *de facto* autorytarny przywódca stojący na czele skorumpowanego i opresyjnego reżimu politycznego był twórcą, sprawcą i aktantem²⁹ protokołu wojny z Ukrainą. Przemówienie Putina w dniu inwazji było nie tylko wypowiedzeniem wojny, ale także proklamowaniem kolejnego protokołu bezpieczeństwa ogłoszonego jako protokół wojny. Był on formą kodyfikacji czynników historycznych, społecznych, politycznych i międzynarodowych

²⁶ S. Guriev, D. Treisman, *Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century*, Princeton, NJ 2022, s. 250-252.

²⁷ V. Putin, *Article by Vladimir Putin „On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”*, [online] <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>, 30 VI 2023.

²⁸ Tamże.

²⁹ Putin scalał w spersonalizowanej formie trzy odmiany podmiotowości: sprawczość (ang. *agency*), performatywność (ang. *actorness*) i tożsamość (ang. *identity*).

ustalającą zasady i procedury legitymizacji oraz egzekwowania form, metod i środków siły militarnej i zorganizowanej przemocy.

Przesłanie, którego treść była starannie kształtowana i pielęgnowana przez doradców Putina w fazie dojrzewania, zostało wzmocnione heurystyką, dezinformacją i fałszywymi narracjami masowo rozpowszechnianymi przez aparat propagandowy działający na pełnych obrotach jeszcze przed rozpoczęciem inwazji wojskowej.

Formatywny (który w istocie był bardziej dezinformacyjny) przekaz brzmiał następująco: bezpieczeństwo Rosji jest zagrożone przez Ukrainę. Użycie siły jest jedyną opcją skutecznej obrony Rosji i jej narodu³⁰.

Przekaz ten został wzmocniony przez dodatkowe tezy:

- Ukraina nie jest niepodległym narodem i nie jest faktycznym państwem, znajduje się w stanie trwałego upadku.
- Władze ukraińskie przyjęły agresywną politykę nacjonalistyczną i neonazistowską.
- Państwo ukraińskie dokonuje eksterminacji Rosjan w regionie Donbasu.
- Zagrożenie ze strony Ukrainy potęgują jej aspiracje do uzyskania członkostwa w Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO).
- Stany Zjednoczone i ich sojusznicy wspierają wrogi, antyrosyjski reżim na Ukrainie.
- Polityka NATO jest wymierzona w Rosję.
- Zachód, z USA na czele, oszukał Rosję w kwestii nierozszerzania NATO na wschód.
- Państwo rosyjskie nie miało innego wyjścia, jak tylko użyć siły militarnej w uzasadnionej samoobronie swojego narodu.

W powyższym sformułowaniu protokół wojny opierał się na agresywnym, rewizjonistycznym i rewanżystowskim przesłaniu podważającym zasady porządku liberalnego (kontestowanego od dłuższego czasu)³¹, uderzającym w podstawy bezpieczeństwa międzynarodowego oraz delegitymizującym kluczowe instytucje międzynarodowe stojące na straży ładu pokojowego, przede wszystkim Organizację Narodów Zjednoczonych.

W wymiarze geostrategicznym – rzucał wyzwanie sojusznikom Ukrainy, w szczególności transatlantyckiej wspólnotie bezpieczeństwa, której trzonem jest Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO) na czele ze Stanami Zjednoczonymi. Protokół wojny reinterpretował historię Ukrainy wbrew podstawowym zasadom prawa międzynarodowego (prawo narodów do samostanowienia) i przedstawiał ją przez pryzmat źródeł niestabilności, narastającego ryzyka i bezpośrednich zagrożeń dla rosyjskiego państwa i narodu³².

W wymiarze symbolicznym – przesłanie protokołu wojny kreowało obraz Rosji kładącej kres lekceważeniu, oszukiwaniu i upokorzeniom doznanyim ze strony Zachodu,

³⁰ Por. spostrzeżenia Anny Jach; A. Jach, *W stronę „ostatecznego rozwiązania kwestii ukraińskiej”. Rosyjski projekt inwazji*, [w:] *Inwazja Rosji na Ukrainę*, s. 151-155.

³¹ Zob. R. Kuźniar, *Zmierzch liberalnego porządku międzynarodowego 2011-2021*, Warszawa 2022; por. G. Allison, *The Myth of the Liberal Order: From Historical Accident to Conventional Wisdom*, „Foreign Affairs” 2018, vol. 97, no. 4, s. 124-133; H.W. Maull, *The Once and Future Liberal Order*, „Survival” 2019, vol. 61, no. 2, s. 7-32.

³² Zob. *Address by the President of the Russian Federation, February 21, 2022*, „EIR Review 2022, vol. 49, no. 9, [online] https://larouchepub.com/eiw/public/2022/eirv49n09-20220304/eirv49n09-20220304_005-address_by_the_president_of_the.pdf, 24 II 2022.

w szczególności USA, zmuszonej do obrony tradycyjnych wartości i walki o przyszłość narodu³³.

W wymiarze normatywnym – protokół forsował dogmatykę prawną opartą na odwróceniu znaczeń³⁴. Tkwił u podłoża szeregu aktów prawnych przyjętych przez rosyjski parlament, uzupełnionych uchwałami marionetkowych władz na terytoriach zajętych przez rosyjskich stronników (przed inwazją 2022 roku) lub rosyjskich agresorów w trakcie inwazji. Został skodyfikowany w rozkazach wojskowych i zasadach użycia siły przyjętych przez Sztab Generalny Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej i dowództwo „operacji specjalnej” w Ukrainie.

W odniesieniu do uniwersalnych zasad współżycia międzynarodowego protokół akcentował konieczność ocalenia pryncypiów pokojowej współpracy podważanych i łamanych przez USA i jego sojuszników.

3. Wdrożenie

Protokół został aktywowany i był egzekwowany na monsturalnej platformie, na której został umocowany potężny agregat państwowy, obejmujący zdominowaną przez W.W. Putina strukturę naczelnych organów władzy państwowej, scentralizowany i zbiurokratyzowany aparat administracyjny, sektor wojskowo-przemysłowo-czekistowski³⁵, prokremlowskie środki masowego przekazu (w tym media społecznościowe) oraz gęste sieci rosyjskich wpływów za granicą. Ta platforma została umieszczona w wielowymiarowej przestrzeni konfrontacji, łączącej domenę fizyczną (terytorialną), wirtualną (cyberprzestrzenną), poznawczą (kognitywną) i emocjonalną (afektywną). W domenie fizycznej protokół kodował zasady stosowania narzędzi i środków walki

³³ *Przemówienie Prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina do współobywateli, Moskwa, 24 lutego 2022 r.*, strona internetowa Ambasady Rosji w Polsce, [online] https://poland.mid.ru/pl/rossiya_polsha/rossijsko_polskie_otnosheniya_i_voprosy_mezhdunarodnoj_bezopasnosti/przem_wienie_prezydenta_federacji_rosyjskiej_w_adimira_putina_do_wsp_obywateli_moskwa_24_lutego_2022/, 14 II 2024. Dostępne w wersji oryginalnej na stronie internetowej prezydenta FR: *Обращение Президента Российской Федерации, 24 февраля 2022 года, 06:00, Москва, Кремль* [Obrażenie Prezydenta Rosyjskiej Federacji, 24 febrała 2022 goda, 06:00, Moskwa, Kreml], [online] kremlin.ru/events/president/news/67836, 24 II 2022.

³⁴ W wystąpieniu ogłaszającym rozpoczęcie „specjalnej operacji wojskowej” Putin przywołał art. 51 Karty Narodów Zjednoczonych, mówiący o *przyrodzonym prawie każdego członka Organizacji Narodów Zjednoczonych, przeciwko któremu dokonano zbrojnej napaści, do indywidualnej lub zbiorowej samoobrony* (zob. *Karta Narodów Zjednoczonych*, Biblioteka Sejmowa, [online] <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1945-r7.html>, 14 II 2024). W ten sposób Federacja Rosyjska ustalała swój status jako ofiary zbrojnej napaści, a nie jako agresora, roszcząc sobie prawo do działań wyprzedzających. Putin oświadczył: *Powtórzę, nasze działania są samoobroną przed zagrożeniami i przed jeszcze większym niebezpieczeństwem niż to, które ma miejsce obecnie*. Zob. *Przemówienie Prezydenta...*

³⁵ Używam terminu „czekistowski” w ślad za Julią Anderson na określenie struktury rosyjskich służb specjalnych i aparatu rozpoznawczo-wywiadowczego, kontrolujących funkcjonowanie systemu społeczno-polityczno-gospodarczego. Zob. J. Anderson, *The Chekist Takeover of the Russian State*, „International Journal of Intelligence and CounterIntelligence” 2006, vol. 19, no. 2; też, *The HUMINT Offensive from Putin's Chekist State*, „International Journal of Intelligence and CounterIntelligence” 2007, vol. 20, no. 2.

zbrojnej w celu unicestwienia wroga i zniszczenia jego kluczowych zasobów (sił zbrojnych, infrastruktury krytycznej, zaplecza ekonomicznego). W domenie wirtualnej protokół standaryzował operacje informacyjne w cyberprzestrzeni i kontrolował replikację kluczowych kodów przekazu dezinformacyjnego w sieciach komunikacyjnych (propaganda wojenna, manipulacja i dezinformacja). Domena poznawcza była nasycona kodami kulturowymi kreującymi warstwę symboliczną opartą na pamięci historycznej („wielka wojna ojczyzniana” 1941-1945), nostalgii (tęsknota za Związkiem Sowieckim jako supermocarstwem), rytuale odwetu (potrzeba kompensaty za utracone strefy wpływu i upokorzenia doznane od wrogów, tj. USA i ich sojuszników) i mesjanizmie (wyzwolenie ludności zamieszkującej Ukrainę spod neonazistowskich, zbrodniczych i wojowniczych sił dzierżących władzę od zamachu stanu w 2014 roku)³⁶. W domenie afektywnej na plan pierwszy wysuwała się ustandaryzowana narracja kodująca nacjonalistyczne i szowinistyczne idee i postawy wobec Ukraińców, nierzadko oparte na dehumanizacji, oczernianiu i wykluczeniu. Towarzyszyła jej eksternalizacja przekazu generująca wstręt do „kijowskiego reżimu”, epatująca fałszywym humanitaryzmem (ochrona ofiar prześladowań ze strony „nazistów”) i eksponująca argumenty postkolonialne (opór wobec „podboju” przez neokolonialny Zachód utożsamiany z ekspansją kulturową, drapieżnymi korporacjami oraz interwencjami zbrojnymi)³⁷.

Wdrożenie i egzekwowanie protokołu wojny w Ukrainie było w zasadniczej mierze zadaniem aparatu państwowego Federacji Rosyjskiej, funkcjonującego jako zespół instytucji opresyjnego państwa obejmujący: najwyższe instytucje władzy państwowej (z wyraźną dominacją prezydenta FR), administrację rządową, służbę zagraniczną, siły zbrojne, służby specjalne (struktury czekistowskie), policję, zależne od Kremla podmioty gospodarcze funkcjonujące w ramach tzw. kapitalizmu państwowego³⁸, a także władze lokalne. Istotną rolę odegrała mocno związana z państwem hierarchia kościelna (Rosyjska Cerkiew Prawosławna). Protokół został sformalizowany przez prezydenta Putina jako sprawcę i aktanta w jego oficjalnych przemówieniach i oświadczeniach. Powielali go, dbając o nienaruszalność kodu źródłowego (a więc konieczności użycia siły przez FR w samoobronie wobec zagrożenia ze strony Ukrainy), egzekutorzy na poszczególnych szczeblach decyzyjnych zhierarchizowanej struktury kompleksu przemysłowo-wojskowo-czekistowskiego. Wdrażali go kluczowi egzekutorzy na arenie międzynarodowej, głównie aparat dyplomatyczny pod kierownictwem ministra spraw zagranicznych Siergieja Ławrowa, a także „agenci wpływu” ulokowani w licznych i zróżnicowanych instytucjach poza granicami FR. Za szerzenie przekazu dezinformacyjnego i jego elementów pomocniczych odpowiedzialne były kontrolowane przez Kreml środki masowego przekazu (głównie kanały telewizyjne: Rossija 1, Rossija 24, Pierwyj Kanał i NTW oraz skierowane do zagranicznych odbiorców: RT i rządowa

³⁶ Zob. *Address by the President...; Przemówienie Prezydenta...*

³⁷ Zob. A. Gruszcak, *Kilka uwag...*, s. 16-17.

³⁸ Zob. P. Augustynowicz, *Charakterystyka sektora przedsiębiorstw państwowych w rosyjskim systemie gospodarczym*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 213, s. 142-153.

agencja informacyjna Sputnik)³⁹, a także prokremlowscy aktywiści w mediach społecznościowych (m.in. blogerzy wojskowi, tzw. *milbloggers*). Za realizację standardów masowej przemocy odpowiadały sektory siłowe FR, w szczególności kierownictwo Ministerstwa Obrony z ministrem Siergiejem Szojgu na czele, szefostwo Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR z gen. Walerijem Gierasimowem, dowództwo połączonego zgrupowania wojsk prowadzących „specjalną operację wojskową” w Ukrainie, a także dyrektorzy służb specjalnych (FSB, SWR i GRU)⁴⁰. Koordynacja w obrębie sektorów siłowych, a zarazem kontrola ze strony prezydenta FR, odbywała się w ramach Rady Bezpieczeństwa FR. Ważnym przekąźnikiem standardów przemocy, często w skrajnej postaci, są powiązane z Kremlm niepaństwowe formacje zbrojne o charakterze najemniczym, w szczególności tzw. Grupa Wagnera⁴¹. Istotną rolę odgrywali intelektualiści (naukowcy, pisarze, artyści) podtrzymujący i legitymizujący przy użyciu argumentów quasi-naukowych lub form wyrazu artystycznego dezinformacyjny przekaz forsowany przez kluczowych egzekutorów protokołu wojny⁴².

Poza granicami Federacji Rosyjskiej prorosyjskie rządy, partie polityczne, organizacje pozarządowe i ruchy społeczne chętnie podkreślały prawo Rosji do realizowania swoich interesów bezpieczeństwa i obwiniały NATO o cyniczne lekceważenie rosyjskich obaw i uzasadnionego poczucia okrażania przez ekspansywny (kolejne etapy rozszerzenia) i agresywny (interwencje w byłej Jugosławii, Afganistanie i Libii) sojusz wojskowy. Prorosyjscy decydenci, lobbyści i działacze partyjni, zwłaszcza skrajnych formacji lewicowych i prawicowych, nazywani pejoratywnie „pożytecznymi idiotami”, szerzą w swoich kręgach rosyjską propagandę i są nośnikami protokołu wojny. Zróżnicowany i dość liczny obóz *Russlandversteher* bez większych oporów powiela przekaz pełen hipokryzji, dezinformacji, przekłamań i odwróconych znaczeń⁴³.

³⁹ Zob. K. Chawryło, *Propaganda masowego rażenia. Rosyjska telewizja w obliczu wojny*, „Komentarze OSW” 2022, 6 V, nr 443, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-05-06/propaganda-masowego-razenia-rosyjska-telewizja-w-obliczu-wojny>, 30 VI 2022.

⁴⁰ Służby specjalne Federacji Rosyjskiej: FSB – Federalna Służba Bezpieczeństwa; SWR – Służba Wywiadu Zagranicznego; GRU – Główny Zarząd Wywiadowczy.

⁴¹ Zob. K. Marten, *Russia's Use of Semi-State Security Forces: The Case of the Wagner Group*, „Post-Soviet Affairs” 2019, vol. 35, no. 3; B. Katz, S.G. Jones, C. Doxsee, N. Harrington, *The Expansion of Russian Private Military Companies*, Washington, D.C. 2020, [online] <https://russianpmcs.csis.org>, 16 V 2021.

⁴² Za przykład może służyć Klub Wałdajski, działające od 2004 roku prokremlowskie forum dyskusyjne budujące pod szyldem „rosyjskiego świata” podstawy neoimperialnej i rewizjonistycznej strategii FR na arenie międzynarodowej (zob. A. Łabuszewska, *Klub Wałdaj, czyli kabaret skeczów ponurych*, „Tygodnik Powszechny” 2023, 6 X, [online] <https://labuszevska.blog.tygodnikpowszechny.pl/2023/10/06/klub-waldaj-czyli-kabaret-skeczow-ponurych/>, 14 II 2024), a także współpracujący z nim zespół redaktorów i autorów czasopisma naukowego „Rosja w Polityce Globalnej” („Россия в глобальной политике”). W szerszym ujęciu, nawiązującym do rosyjskiego wariantu „miękkiej siły”, ważnym elementem oddziaływania była sieć o światowym zasięgu łącząca rosyjskich intelektualistów, naukowców i biznesmenów jako tzw. *Global Russians* powielających przekaz „rosyjskiego świata” i wpływających na opinię publiczną poza granicami Rosji. Zob. B.А. Аreeва, *Global Russians как российская «мягкая сила»*, „Россия в глобальной политике” [V.D. Ageeva, *Global Russians kak rossijskaa «mâgkaa sila»*, „Rossiâ v global'noj politike”] 2022, vol. 20, no. 1.

⁴³ Zob. A. Gruszcza, *Unia Europejska w krainie koszmarów. Refleksje nad bezpieczeństwem europejskim w czasach niepewności*, „Studia Socjologiczno-Polityczne. Seria Nowa” 2022, vol. 1, no. 16, s. 23-26.

4. Infrastruktura

Protokół wojny, wychodząc od przekazu formatywnego, narzuca system zarządzania niepewnością w środowisku przesycanym przez przymus, agresywność i przemoc zbrojną. Kodując elementy bezpieczeństwa ontologicznego (przetrwanie, ochrona tożsamości, zachowanie integralności terytorium/przestrzeni), strukturyzuje obiekty odniesienia, które mają być trwałym efektem egzekwowania protokołu w trybie ustawicznym i integralnym. Aby ten proces był zgodny z oczekiwaniami sprawcy i poddany kontroli aparatu wykonawczego, potrzebna jest stabilna sieciowa infrastruktura techniczna, tworząca materialne podstawy do egzekwowania protokołu w wymiarze informacyjno-telekomunikacyjnym, komunikacyjno-transportowym, ekonomicznym, społeczno-humanitarnym, negocjacyjno-dyplomatycznym i siłowym. Jak widać, infrastruktura sprzężona z platformą, na której osadzony jest agregat państwowy łączący zinstytucjonalizowany aparat z formalnymi i nieformalnymi sieciami przymusu, jest bardzo złożonym konglomeratem technicznych, materialnych, organizacyjnych i zarządczych zasobów, które wymagają odpowiedniej kontroli, nadzoru i sterowania.

Jak zaznaczono w części teoretycznej, protokoły bezpieczeństwa wykazują tendencję do stabilizacji systemów złożonych, standaryzacji dominujących wzorców zachowań i redukcjonistycznego podejścia poznawczego. To powoduje, że mimo wielopozomowości złożonej sieciowej konfiguracji agregatu władzy kluczowe elementy przekazu formatywnego (przesłanie, narracja, retoryka) i ich nośniki są transmitowane ustalonymi kanałami, przy użyciu określonych metod i przy zaangażowaniu wyznaczonych podmiotów. Mechanizm nadzoru i kontroli jest sprawowany przez aparat egzekucyjny, wskutek czego przekaz formatywny nie „błądzi” w infrastrukturze, nie ulega rozproszeniu i osłabieniu, a jednocześnie zachowuje wysoką odporność na modyfikację, redundancję czy negację przez kontrprotokół.

W odniesieniu do rosyjskiej napaści na Ukrainę przygotowanie infrastruktury protokołu wojny było częścią planowania strategicznego i operacyjnego w epoce Putina, podporządkowanego protokołowi odbudowy znaczenia Rosji na arenie globalnej poprzez neoimperialną politykę odtworzenia własnej strefy wpływów i ingerencji w sprawy wewnętrzne państw do niej włączonych. Zasadniczym elementem infrastruktury był kompleks wojskowo-przemysłowy⁴⁴, który po chaotycznej konwersji w latach 90. XX wieku wszedł pod koniec pierwszej dekady XXI stulecia w fazę ograniczonej modernizacji oraz rozbudowy bazy badawczo-rozwojowej i produkcyjnej. Mimo utrzymujących się barier w restrukturyzacji sektora oraz potęgowanych przez wszechobecną korupcję problemów finansowych wielu przedsiębiorstw przemysłu zbrojeniowego władze rosyjskie eksponowały szybki wzrost potencjału militarnego, ilustrując go spektakularnymi osiągnięciami technicznymi (np. broń hipersoniczna, systemy walki elektronicznej, systemy przeciwrakietowe, pociski balistyczne średniego i dalekiego zasięgu, myśliwce wielozadaniowe). Wprawdzie globalny rynek handlu bronią zweryfikował jakość i nowoczesność

⁴⁴ Zob. J. Nawrotek, *Kompleks wojskowo-przemysłowy Federacji Rosyjskiej*, „Problemy Techniki Uzbrojenia” 2020, vol. 49, z. 153 (1).

rosyjskiego uzbrojenia⁴⁵, niemniej inwentarz środków walki zbrojnej, liczebność personelu rosyjskich sił zbrojnych (szacowana na 900 tys. żołnierzy i oficerów oraz 2 mln rezerwistów) oraz obecność wojskowa poza granicami FR wskazywały na trwały i wysoki potencjał przemocy zbrojnej⁴⁶. Infrastruktura wojskowa w domenie wirtualnej (cyberprzestrzeń) i poznawczej (systemy kognitywne) powiązana ze strukturami rozpoznawczo-wywiadowczymi służb specjalnych, umożliwiała działania operacyjne w szerokim spektrum ataków cybernetycznych (typu APT, DOS/DDOS, *spyware*), informacyjnych operacji wpływu, kampanii dezinformacyjnych w mediach społecznościowych z wykorzystaniem tzw. farmy trolli⁴⁷ oraz innych przedsięwzięć wchodzących w zakres tzw. środków aktywnych (ros. *активные мероприятия*)⁴⁸. Te ostatnie wykorzystują rozbudowaną i kontrolowaną przez Kreml infrastrukturę medialną (wspomniane rządowe stacje radiowe i telewizyjne), a także intensywnie eksploatują media społecznościowe (Telegram, TikTok, W Kontaktie, Twitter/X, milblogi). Infrastruktura ekonomiczna, podporządkowana władzom państwowym lub od nich zależna, posłużyła do stworzenia podstaw gospodarczo-finansowych dla egzekwowania protokołu wojny w perspektywie co najmniej średnioterminowej. Zgromadzone rezerwy złoto-walutowe, dywersyfikacja handlu zagranicznego i ograniczenie konsumpcji wewnętrznej wzmacniały legitymizację protokołu i jego stałą transmisję do szerokiego i zróżnicowanego grona odbiorców.

5. Odbiór

Protokoły wojny z reguły mają charakter totalny, dążą do maksymalizacji swoich efektów i wywołania skutków wśród jak największej liczby odbiorców. Niemniej jednak wymagają kategoryzacji adresatów, by spriorytetyzować standardy powielania kodów źródłowych, wzmocnić ich oddziaływanie, trwałość oraz odporność na modyfikację pierwotnego przekazu i na osłabienie (deformację, rozproszenie, wygaszenie) standardów operacyjnych wpisanych do protokołu. Priorytet nadawany jest tym kategoriom odbiorców, którzy są kluczowi w procesie zarządzania problemem bezpieczeństwa zgodnie z uchwalonym przekazem, legitymizując w ten sposób sprawcę (aktanta) i wspierając aparat zaangażowany we wdrażanie protokołu zgodnie z mechanizmem sprzężenia zwrotnego. Są więc odbiorco-nadawcami, którzy przyswajają pierwotny

⁴⁵ Udział rosyjskiego uzbrojenia w światowym eksporcie broni w latach 2018-2022 zmalał o 31% w stosunku do okresu 2013-2017 (spadek z 22% do 16% udziału), podczas gdy eksport broni z USA zwiększył się o 14%, sięgając 40-procentowego udziału w globalnej sprzedaży broni. Zob. P.D. Wezeman, J. Gadon, S.T. Wezeman, *Trends in International Arms Transfers, 2022*, „SIPRI Fact Sheet” 2023, III, s. 2-3, [online] https://www.sipri.org/sites/default/files/2023-03/2303_at_fact_sheet_2022_v2.pdf, 14 II 2024.

⁴⁶ Zob. *The Military Balance 2020*, London 2020. Popularny ranking siły militarnej, The Global Firepower Index (<https://www.globalfirepower.com/>) od 2011 roku niezmiennie lokował Rosję na drugim miejscu potęg wojskowych (po USA).

⁴⁷ Najbardziej znaną rosyjską farmą trolli była Agencja Badań Internetu, założona w 2013 roku w Sankt-Petersburgu i finansowana przez J. Prigożyna. Zob. szerzej: J. Aro, *Trolle Putina*, Kraków 2020.

⁴⁸ Według Jolanty Darczewskiej i Piotra Żochowskiego w zakres środków aktywnych wchodzi *ofensywne przedsięwzięcia o charakterze dezinformacyjnym, deceptyjnym, dywersyjnym, destabilizującym i agenturalnym*. Zob. J. Darczewska, P. Żochowski, *Środki aktywne. Rosyjski towar eksportowy*, Warszawa 2017, s. 8.

przekaz i nadają mu dalszy bieg, ukierunkowując na kolejne grupy odbiorców. Można w tej grupie wyróżnić „wzmacniaczy”, a więc aktywnych uczestników protokularyzacji bezpieczeństwa, a także „influencerów”, którzy wykorzystują zwiększone możliwości oddziaływania na szerokie grono odbiorców (z uwagi na popularność, rozpoznawalność, aktywność w mediach, zwłaszcza społecznościowych) do rozpowszechniania treści protokołu. Obydwie kategorie użytkowników protokołów zaangażowane są w utrwalenie przekazu formatywnego oraz wzmocnienie oddziaływania kluczowych kodów na wybrane grupy odbiorców. Różnią się pod względem narzędzi i metod wykorzystywanych do transmisji treści przekazu formatywnego, narracji (jako formy strukturyzującej działanie) oraz determinacji w dotarciu do docelowej publiczności. Oprócz nich działają „przekazniki”, a więc odbiorcy, którzy odgrywają rolę pośredników w rozprzestrzenianiu przekazu w pierwotnej formie bądź w postaci zasadniczo niezmienionej lub nieznacznie zmodyfikowanej w sposób niezamierzony.

W przypadku protokołu wojny w Ukrainie kategorie „wzmacniaczy” i „przekazników” powiązane są z aparatem i umieszczone na platformie egzekwowania protokołu. W tym kontekście przydatna jest typologia przyjęta przez Gurieva i Treismana⁴⁹. Wyróżnili oni dwie główne kategorie: „poinformowanych” (ang. *the informed*) i ogół społeczeństwa. „Poinformowani” mają solidne wykształcenie, dobrze orientują się we współczesnej przestrzeni medialnej i są aktywni w mediach społecznościowych, wykorzystując znajomość języka angielskiego i włączając się w międzynarodowe sieci komunikowania. Ogół społeczeństwa skupia się na sprawach lokalnych, jest posłuszny władzom na wszystkich szczeblach i podtrzymuje rolę klientów patrymonialnego reżimu autorytarnego. Czerpie wiedzę o świecie „zewnętrznym” z mediów tradycyjnych (głównie kontrolowanych przez państwo stacji telewizyjnych i radiowych), bezrefleksyjnie przyswaja wiodące narracje i przyjmuje najważniejsze przesłania za oczywiste. „Poinformowani”, mimo krytycyzmu wobec autorytarnego reżimu, zdają sobie sprawę ze swoich słabości, stanowiąc wyraźną mniejszość w społeczeństwie i oczywisty cel państwowego aparatu przymusu. Są nieufni, ale też oportunistyczni. Zagrożeni przez opresyjne państwo nie ryzykują otwartej kontestacji polityki władz, a pod przymusem demonstrują swoją lojalność, stając się zazwyczaj biernym medium przekazu formatywnego protokołów bezpieczeństwa. Wyniki badań rosyjskiej opinii publicznej, przy zastrzeżeniu ich ograniczonej wiarygodności, potwierdzają ograniczone zainteresowanie wojną w Ukrainie, stałe wysokie poparcie dla działań wojsk rosyjskich oraz oczekiwanie ich zwycięstwa⁵⁰. Z tego powodu sprawca

⁴⁹ S. Guriev, D. Treisman, *Spin Dictators...*, s. 16.

⁵⁰ W badaniu opinii publicznej przeprowadzonym przez Centrum Lewady w dniach 14–20 grudnia 2023 roku oraz 25–31 stycznia 2024 roku na reprezentatywnej ogólnorosyjskiej próbie liczącej 1606 i 1621 osób w wieku powyżej 18 lat metodą PAPI (ankieta wypełniona w miejscu zamieszkania respondenta) 54% respondentów wykazało zainteresowanie „sytuacją wokół Ukrainy”, z czego tylko 20% zadeklarowało „wysokie zainteresowanie”. 77% ankietowanych popierało działania rosyjskich sił zbrojnych w Ukrainie, z czego 42% popierało zdecydowanie. Także 77% respondentów było przekonanych, że działania wojenne w Ukrainie zakończą się zwycięstwem Rosji. Zob. Левада-Центр, *Конфликт с Украиной: оценки конца 2023 – начала 2024 года* [Levada-Centr, *Konflikt s Ukrainoj: ocenki konca 2023 - načala 2024 goda*], 6 II 2024, [online] <https://www.levada.ru/2024/02/06/konflikt-s-ukrainoj-otsenki-kontsa-2023-nachala-2024-goda/print/>, 14 II 2024.

(czyli W.W. Putin⁵¹) mógł oczekiwać łańcuchowej transmisji przekazu formatywnego przez posłuszny aparat, podtrzymujący uproszczone narracje oparte na heurystykach i odwróconych znaczeniach. Zakres ich kontestacji był ograniczony przez skutki oddziaływania aparatu egzekucyjnego, sięgającego po przymus, indoktrynację i – w ostateczności – represje. Obojętność części odbiorców nie była czynnikiem osłabiającym protokół wojny, lecz raczej postawą „wycofania” czy też Hirschmanowskiego „rozstania” (*exit*).

Protokół wojny miał wyraźnie zaznaczony wymiar zewnętrzny, był również adresowany do globalnej publiczności z zamiarem mobilizacji aktorów rewizjonistycznych, kontestujących światową architekturę bezpieczeństwa, a także podmiotów indywidualnych i zbiorowych kwestionujących pozimnowojenny światowy porządek liberalny, stworzony przez Stany Zjednoczone jako mocarstwo hegemoniczne. Protokół był wezwaniem do buntu przeciwko neokolonialnej dominacji i eksploatacji „globalnego Południa” przez zachłanne państwa Zachodu. Zakładał instrumentalizację Ukrainy i epatowanie globalnej publiczności obrazem ekspansywnego Zachodu, odrzucającego rosyjskie propozycje nowego ładu respektującego interesy wszystkich stron, a przy tym popychającego władze Ukrainy do konfrontacji z Rosją zgodnie z regułami wojny hybrydowej⁵².

ZAKOŃCZENIE

Protokularyzację bezpieczeństwa należy postrzegać jako innowacyjną koncepcję badania zachowań (gry) aktorów bezpieczeństwa w obliczu nagłej i/lub głębokiej zmiany strukturalnej, wymuszającej dalekosiężną transformację państwa i społeczeństwa w obliczu niepewności i niestabilności środowiska bezpieczeństwa. Protokoły kodują złożoną rzeczywistość polityczną, społeczną i gospodarczą w sposób uproszczony, ustandaryzowany i łatwo przyswajalny. Widać to wyraźnie na przykładzie Rosji XXI wieku i jej rewizjonistycznej, ekspansjonistycznej i – w ostateczności – agresywnej polityki. Rosyjskie protokoły bezpieczeństwa oparte zostały na standaryzacji siły, przemocy i przymusu kodujących struktury niedorozwoju cywilizacyjnego, nieefektywności zarządzania, rozkładu struktur społecznych i słabnącej pozycji na arenie międzynarodowej, wywołujących frustrację, resentymenty oraz poczucie niepewności, a nawet poniżenia. Wzmocnienie negatywnego przekazu, sugestywnej narracji, uproszczonych sądów i skrótów myślowych (heurystyk) było dziełem usieciowionego i skoncentrowanego

⁵¹ Według badań Centrum Lewady poparcie dla Putina od rozpoczęcia agresji na Ukrainę wahało się między 77% a 85%, osiągając tę górną wartość podczas ostatniego dostępnego badania, tj. w styczniu 2024 roku. Zob. Левада-Центр, *Рейтинги января 2024 года: оценка положения дел в стране, одобрение институтов, доверие политикам и рейтингам партий* [Levada-Centr, *Pejtingi janvára 2024 goda: ocenka položeniâ del v strane, odobrenie institutov, doverie politikam i rejtingi partij*], 1 II 2024, [online] <https://www.levada.ru/2024/02/01/rejtingi-yanvary-2024-goda-otsenka-polozeniya-del-v-strane-odobrenie-institutov-doverie-politikam-i-rejtingi-partij/>, 14 II 2024.

⁵² Zob. Д. Тренин, *Политика и обстоятельства. Способны ли мы сохранить страну и развивать её дальше*, „Россия в глобальной политике” [D. Trenin, *Politika i obstoatel'stva. Sposobny li my sobranit' stranu i razvivat' ee dal'she*, „Rossiâ v global'noj politike»] 2022, 20 V, [online] <https://globalaffairs.ru/articles/politika-i-obstoyatelstva/>, 14 II 2024.

aparatu transmisyjnego podległego centralnemu ośrodkowi władzy w Rosji i zobowiązanego do egzekwowania zasad, standardów i procedur w sposób jak najbardziej efektywny, bez względu na koszty ludzkie, moralne, ekonomiczne czy polityczne.

Przypadek protokołu wojny w Ukrainie uwidacznia zakres działania, metody operacyjne i techniki oddziaływania stosowane z zamiarem przewyższenia przez sprawcę i podporządkowany mu aparat istniejących ograniczeń i zakazów obecnych w geopolityce, prawie, ekonomii i kulturze poprzez zredukowanie obiektów odniesienia do wymiaru wyznaczonego przez złożony system przemocy i siły militarnej. Protokół wojny proklamowany 24 lutego 2022 roku był kulminacją protokołów bezpieczeństwa wdrożonych przez Putina i jego egzekutorów po dojściu do władzy w Federacji Rosyjskiej. Jego geneza, morfologia i struktura świadczą o heurystycznych właściwościach protokołu i jego instrumentalnym funkcjonowaniu w środowisku bezpieczeństwa. Protokół wojny jako forma protokularyzacji bezpieczeństwa cechuje się tendencją do trwałości, stabilnością zasad, norm i standardów, które umożliwiają ich odtwarzanie przez podmioty je egzekwujące w ramach aparatu, który reguluje sieci rygorystycznie reprodukujące kody źródłowe zawarte w przekazie formatywnym. Protokół wojny działa tak długo, jak przemoc jest racjonalizowana przez imperatywy bezpieczeństwa ontologicznego sprawcy i obiektu odniesienia. Dlatego jest odporny na deformacje i modyfikacje, a także znacząco ogranicza elastyczne dostosowywanie się do zmieniającego się oblicza konfliktu i środowiska bezpieczeństwa. Ponieważ w protokole wojny w Ukrainie kluczowym obiektem odniesienia jest Rosja jako państwo, naród, lud oraz wspólnota etniczno-religijna, jej bezpieczeństwo ontologiczne może być zapewnione wyłącznie poprzez bezwzględne wyegzekwowanie ustanowionego protokołu i podtrzymywanie przekazu formatywnego w procedurach regulujących aparat wykonawczy, aby jak najtrwalej ugruntować go w świadomości odbiorców.

Protokół wojny wywołuje efekt konsolidowania i utwardzania norm, reguł i sposobów ich kodyfikacji tak, by legitymizować przemoc w wymiarze symbolicznym, podbudowując jej powszechną obecność mitami politycznymi oraz stereotypami. Trwałość protokołu wojny jest skutkiem zakodowania obiektu odniesienia, czyli Rosji i „rosyjskiego świata” jako zmiennej niezależnej. Zatem bezpieczeństwo Rosji jako wielopoziomowego systemu spajającego państwo, naród i formację kulturowo-cywilizacyjną zostaje utrwalone w protokole wojny przez symbolikę etnonacjonalizmu skojarzonego z szowinizmem, a także wzorce kulturowe imperialnej przeszłości.

W Putinowskiej Rosji protokół wojny jest wielofunkcyjną formułą zastraszenia służącą realizacji neoimperialnej misji państwa i narodu rosyjskiego oraz legitymizacji autorytarnych rządów W.W. Putina.

BIBLIOGRAFIA

- Address by the President of the Russian Federation, February 21, 2022*, „EIR Review” 2022, vol. 49, no. 9, [online] https://larouchepub.com/eiw/public/2022/eirv49n09-20220304/eirv49n09-20220304_005-address_by_the_president_of_the.pdf.
- Adler E., *World Ordering: A Social Theory of Cognitive Evolution*, Cambridge 2019.

- Adler E., Drieschova, A., *The Epistemological Challenge of Truth Subversion to the Liberal International Order*, „International Organization” 2021, vol. 75, no. 2, <https://doi.org/10.1017/S0020818320000533>.
- Allison G., *The Myth of the Liberal Order: From Historical Accident to Conventional Wisdom*, „Foreign Affairs” 2018, vol. 97, no. 4.
- Anderson J., *The Chekist Takeover of the Russian State*, „International Journal of Intelligence and CounterIntelligence” 2006, vol. 19, no. 2, <http://dx.doi.org/10.1080/08850600500483699>.
- Anderson J., *The HUMINT Offensive from Putin's Chekist State*, „International Journal of Intelligence and CounterIntelligence” 2007, vol. 20, no. 2, <https://doi.org/10.1080/08850600601079958>.
- Aro J., *Trolle Putina*, tłum. M. Laskowska, Kraków 2020.
- Augustynowicz P., *Charakterystyka sektora przedsiębiorstw państwowych w rosyjskim systemie gospodarczym*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 213.
- Bauman Z., *Plynne czasy. Życie w epoce niepewności*, tłum. M. Żakowski, Warszawa 2007.
- Bauman Z., *Plynny lęk*, tłum. J. Margański, Kraków 2008.
- Booth K., Wheeler N., *The Security Dilemma: Fear, Cooperation and Trust in World Politics*, Basingstoke–New York 2008.
- Bourne M., *Understanding Security*, Basingstoke–New York 2014.
- Boym S., *The Future of Nostalgia*, New York 2001.
- Chawryło K., *Propaganda masowego rażenia. Rosyjska telewizja w obliczu wojny*, „Komentarze OSW” 2022, 6 V, nr 443, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-05-06/propaganda-masowego-razenia-rosyjska-telewizja-w-obliczu-wojny>.
- Darczewska J., Żochowski P., *Środki aktywne. Rosyjski towar eksportowy*, Warszawa 2017.
- Diec J., *Ideologiczne i doktrynalne podstawy rosyjskiej inwazji na Ukrainę*, [w:] *Inwazja Rosji na Ukrainę*, red. J. Diec, A. Jach, K. Pachucki-Włosek, Kraków 2023.
- Fiedorow J., *Rosyjskie supermocarstwo: Mity i rzeczywistość*, [w:] *Imperium Putina*, red. W. Konończuk, Warszawa 2007.
- Galloway A.R., *Protocol: How Control Exists after Decentralization*, Cambridge–London 2004.
- Galloway A.R., *Protocol*, „Theory, Culture & Society” 2006, vol. 23, no. 2-3.
- Galloway A.R., Thacker E., *The Exploit: A Theory of Networks*, Minneapolis–London 2007.
- Geľman V., *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Changes*, Pittsburgh 2015.
- Gessen M., *Putin. Człowiek bez twarzy*, tłum. J. Szajkowska, M. Witkowska, Warszawa 2012.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. Ja i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2002.
- Gruszcza A., *Kilka uwag o strategicznym wymiarze wojny w Ukrainie*, [w:] *The War Must Go On. Dynamika wojny w Ukrainie i jej reperkusje dla bezpieczeństwa Polski*, red. A. Gruszcza, Kraków 2023, <https://doi.org/10.12797/9788381388801.01>.
- Gruszcza A., *Unia Europejska w krainie koszmarów. Refleksje nad bezpieczeństwem europejskim w czasach niepewności*, „Studia Socjologiczno-Polityczne. Seria Nowa” 2022, vol. 1, no. 16, <https://doi.org/10.26343/0585556X11601>.

- Guriev S., Treisman D., *Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century*, Princeton 2022.
- Hertwig R., HOFFRAGE U., *Simple Heuristics: The Foundations of Adaptive Social Behavior*, [w:] *Simple Heuristics in a Social World*, red. R. Hertwig, U. Hoffrage, Oxford 2013.
- Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment*, red. T. Gilovich, D. Griffin, D. Kahneman, Cambridge 2002.
- Jach A., *W stronę „ostatycznego rozwiązania kwestii ukraińskiej”. Rosyjski projekt inwazji*, [w:] *Inwazja Rosji na Ukrainę*, red. J. Diec, A. Jach, K. Pachucki-Włosek, Kraków 2023.
- Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases*, red. D. Kahneman, P. Slovic, A. Tversky, Cambridge 1982.
- Karta Narodów Zjednoczonych, [online] <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1945-r7.html>.
- Katz B., Jones S.G., Doocey C., Harrington N., *The Expansion of Russian Private Military Companies*, Washington, D.C. 2020, [online] <https://russianpmcs.csis.org>.
- Kuźniar R., *Zmierzch liberalnego porządku międzynarodowego 2011-2021*, Warszawa 2022.
- Laruelle M., *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire*, Washington, D.C. 2008.
- Latour B., *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford 2005.
- Łabuszewska A., *Klub Waldaj, czyli kabaret skeczów ponurych*, „Tygodnik Powszechny” 2023, 6 X, [online] <https://labuszewska.blog.tygodnikpowszechny.pl/2023/10/06/klub-waldaj-czyli-kabaret-skeczow-ponurych/>.
- Marten K., *Russia's Use of Semi-State Security Forces: The Case of the Wagner Group*, „Post-Soviet Affairs” 2019, vol. 35, no. 3, <https://doi.org/10.1080/1060586X.2019.1591142>.
- Maull H.W., *The Once and Future Liberal Order*, „Survival” 2019, vol. 61, no. 2, <https://doi.org/10.1080/00396338.2019.1589076>.
- Nawrotek J., *Kompleks wojskowo-przemysłowy Federacji Rosyjskiej*, „Problemy Techniki Uzbrojenia” 2020, vol. 49, no. 153(1), <http://dx.doi.org/10.5604/01.3001.0014.2703>.
- Pawłuszko T., *Bezpieczeństwo ontologiczne państwa. Koncepcja i zastosowanie*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2018, no. 15.
- Przemówienie Prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina do współobywateli, Moskwa, 24 lutego 2022 r.*, [online] https://poland.mid.ru/pl/rossiya_polsha/rossijsko_polskie_otnosheniya_i_voprosy_mezhdunarodnoj_bezopasnosti/przem_wienie_prezydenta_federacji_rosyjskiej_w_adimira_putina_do_wsp_obywateli_moskwa_24_lutego_2022/.
- Putin V., *Article by Vladimir Putin „On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”*, [online] <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>.
- Service R., *Na Kremlu wieczna zima. Rosja za drugich rządów Putina*, tłum. J. Wołk-Łaniewski, Kraków 2022.
- Shevtsova L., *Interregnum: Russia between Past and Future*, Washington 2014.
- Shlapentokh V., Arutunyan A., *Freedom, Repression, and Private Property in Russia*, Cambridge 2013.
- Simmel G., *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Leipzig 1908, [online] <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/54620>.
- The Military Balance 2020*, London 2020.
- Van Herpen M.H., *Putin's Wars: The Rise of Russia's New Imperialism*, Lanham 2024.
- Welch D.A., *Security: A Philosophical Investigation*, Cambridge 2022.

- Wezeman P.D., Gadon J., Wezeman S.T., *Trends In International Arms Transfers*, 2022, „SIPRI Fact Sheet” 2023, III, [online] https://www.sipri.org/sites/default/files/2023-03/2303_at_fact_sheet_2022_v2.pdf.
- Агеева В.Д., *Global Russians как российская «мягкая сила»*, „Россия в глобальной политике” [Ageeva V.D., *Global Russians kak rossijskaâ «mâgkaâ sila»*, „Rossiâ v global'noj politike”] 2022, vol. 20, no. 1.
- Батанова О., *Русский мир*, „Международная жизнь” [Batanova O., *Russkij mir*, „Meždunarod-naâ žizn”] 2008, № 11, [online] <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1606>.
- Дугин А., *Основы геополитики. Геополитическое будущее России* [Dugin A., *Osnovy geopolitiki. Geopolitičeskoe buduše Rossii*], Moskva 1997.
- Левада-Центр, *Конфликт с Украиной: оценки конца 2023 – начала 2024 года* [Levada-Centr, *Konflikt s Ukrainoj: ocenki konca 2023 - načala 2024 goda*], 6 II 2024, [online] <https://www.levada.ru/2024/02/06/konflikt-s-ukrainoj-otsenki-kontsa-2023-nachala-2024-goda/print/>.
- Левада-Центр, *Рейтинги января 2024 года: оценка положения дел в стране, одобрение институтов, доверие политикам и рейтинги партий* [Levada-Centr, *Pejtingi ânvarâ 2024 goda: ocenka položeniâ del v strane, odobrenie institutov, doverie politikam i rejtingi partij*], 1 II 2024, [online] <https://www.levada.ru/2024/02/01/rejtingi-yanvaryâ-2024-goda-otsenka-položeniya-del-v-strane-odobrenie-institutov-doverie-politikam-i-rejtingi-partij/>.
- Обращение Президента Российской Федерации, 24 февраля 2022 года, 06:00, Москва, Кремль [Obrašenie Prezidenta Rossijskoj Federacii, 24 fevralâ 2022 goda, 06:00, Moskva, Kreml’], [online] kremlin.ru/events/president/news/67836.
- Путин В.В., *Послание Федеральному Собранию Российской Федерации* [Putin V.V., *Poslanie Federal'nomu Sobranii Rossijskoj Federacii*], 25.04.2005, [online] kremlin.ru/events/president/transcripts/22931.
- Русский мир в меняющемся мире*, red. Г.А. Комарова, Москва [Russkij mir v menâjušemsâ mire, red. G.A. Komarova, Moskva] 2018.
- Тренин Д., *Политика и обстоятельства. Способны ли мы сохранить страну и развивать её дальше*, „Россия в глобальной политике” [Trenin D., *Politika i obstoâtel'stva. Sposobny li my sobranit' stranu i razvivat' eâ dal'se*, „Rossiâ v global'noj politike”] 2022, 20 V, [online] <https://globalaffairs.ru/articles/politika-i-obstoyatelstva/>.

Artur GRUSZCZAK – profesor zwyczajny w Katedrze Bezpieczeństwa Narodowego Uniwersytetu Jagiellońskiego, politolog i sekuritolog. Wykładowca Centre International de Formation Européenne w Nicei. Jego zainteresowania obejmują teorie i koncepcje współczesnych wojen, międzynarodową współpracę wywiadowczą, bezpieczeństwo Unii Europejskiej, sekurytyzację migracji. Jest autorem lub współautorem 12 monografii, redaktorem lub współredaktorem 12 publikacji zbiorowych oraz autorem 170 artykułów naukowych. Ostatnio zredagował wraz ze Sebastianem Kaempferem *The Routledge Handbook of the Future of Warfare*, Routledge 2024.